

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
بخش اول	
۳	فصل اول: دانش جغرافیا و تقسیم‌بندی‌های آن
۳	مقدمه
۳	تعریف علم جغرافیا
۴	مکتب جبرگرای
۵	مکتب اثبات‌گرای
۵	دیدگاه ناحیه‌ای
۶	مکتب بوم‌شناسی / اکولوژی
۶	مکتب واقع‌گرای
۷	دیدگاه فضایی
۱۱	پیدایش و روند تکاملی علم جغرافیا
۱۴	دوره‌های تاریخی مهم در جغرافیا
۱۴	۱. دوره باستان
۱۶	۲. دوره اسلامی
۱۹	۳. دوره اکتشافات جغرافیایی
۲۰	تقسیم‌بندی علم جغرافیا
۲۶	تقسیم‌بندی مطالعات جغرافیایی
۲۹	خلاصه
۳۱	فصل دوم: جغرافیای تاریخی
۳۱	مقدمه
۳۱	تعاریف جغرافیای تاریخی
۳۲	نظرات جغرافی‌دانان
۳۴	نظرات مورخان
۳۶	سیر تحول جغرافیای تاریخی
۳۸	تاریخ‌نگاری محلی / تاریخ کاربردی
۴۱	تاریخ‌نگاری محلی در ایران
۴۵	منابع تاریخ‌نگاری محلی ایران
۵۰	موضوعات مشترک بین تاریخ و جغرافیا
۵۲	مکاتب جغرافیای تاریخی
۵۳	۱. مکاتب جغرافیای تاریخی اسلامی

صفحه	عنوان
۵۵	۲. مکاتب جغرافیای تاریخی سنتی
۵۹	۳. مکتب جغرافیای تاریخی آنال
۶۷	ابزارهای پژوهش در جغرافیای تاریخی
۶۹	خلاصه
بخش دوم	
۷۰	فصل سوم: سیر تحول نقشه‌های جغرافیایی
۷۰	مقدمه
۷۰	نقشه
۷۲	نقشه‌های اولیه
۷۶	نقشه‌های جغرافیایی یونانی
۷۹	نقشه جغرافیایی اراتوستن
۸۰	نقشه جغرافیایی بطلمیوس
۸۲	نقشه‌های جغرافیایی اسلامی
۸۴	الف) مکتب هفت اقلیم / کشور (ایرانی و یونانی)
۸۹	ب) مکتب عراقی
۹۰	ج) مکتب بلخی
۹۳	د) مکتب نجیب بکران
۹۴	نقشه‌های جغرافیایی قرون وسطی
۹۷	نقشه‌های عصر اکتشافات جغرافیایی
۹۹	عصر مرکاتور و تهیه نخستین اطلس جهان
۱۰۲	پیشینه نقشه کشی در ایران
۱۰۴	خلاصه
۱۰۶	فصل چهارم: سنجش از دور
۱۰۶	مقدمه
۱۰۶	تعریف سنجش از دور
۱۰۹	۱. عکس‌های هوایی
۱۱۵	۲. تصاویر ماهواره‌ای
۱۲۵	تفاوت نقشه، عکس هوایی و تصاویر ماهواره‌ای
۱۲۷	سامانه‌ها
۱۲۷	۱. سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)
۱۳۴	۲. سامانه گوگل ارث
۱۳۸	۳. سامانه گوگل ارث انجین (GEE)
۱۳۹	سنجش از دور در ایران
۱۳۹	۱. پیشینه تهیه عکس هوایی

صفحه	عنوان
۱۴۱	۲. مرکز سنجش از دور ایران
۱۴۲	۳. ماهواره‌ها
۱۴۳	خلاصه
۱۴۴	فصل پنجم: نقشه‌نگاری و نقشه‌خوانی
۱۴۴	مقدمه
۱۴۵	نقشه‌نگاری / نقشه‌کشی
۱۴۵	ترسیم شکل زمین و ابعاد آن
۱۴۶	الف) مختصات مسطحاتی عوارض
۱۴۹	ب) مختصات ارتفاعی عوارض
۱۵۰	سیستم‌های تصویری
۱۵۰	طبقه‌بندی سیستم‌های تصویر
۱۵۳	موقعیت جغرافیایی
۱۵۴	مرز جغرافیایی
۱۵۵	طبقه‌بندی نقشه‌ها
۱۵۵	۱. محتوایی
۱۵۶	۲. کاربردی
۱۵۶	۳. مقیاس
۱۵۸	نقشه‌خوانی
۱۵۸	الف) اطلاعات حاشیه‌ای
۱۶۱	ب) اطلاعات متنی
۱۶۳	خلاصه
۱۶۵	پیوست‌ها
۱۶۵	پیوست ۱
۱۶۸	پیوست ۲
۱۶۸	شاخص‌های خشکسالی
۱۶۹	پیوست ۳
۱۶۹	الف) تهیه داده‌ها
۱۷۰	ب) پردازش تصاویر در گوگل ارث انجین (GEE)
۱۷۱	پیوست ۴
۱۷۲	منابع
۱۸۱	واژه‌نامه
۱۸۳	تصاویر رنگی

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۳	جدول ۱-۱ نقش جغرافیا در حوزه‌های مختلف توسعه ایران
۸۸	جدول ۳-۱ مقایسه آغاز و پایان اقلیم سبزه در آثار جغرافی دانان مسلمان
۱۱۹	جدول ۴-۱ مشخصات تصاویر استفاده شده ۱۳۹۷-۱۳۹۹
۱۲۰	جدول ۴-۲ مساحت طبقات خشکسالی شهرستان داراب در شاخص وضعیت دمایی به ...
۱۲۲	جدول ۴-۳ مساحت طبقات خشکسالی شهرستان داراب در شاخص وضعیت پوشش گیاهی به ...

فهرست اشکال

صفحه	عنوان
۱۲	شکل ۱-۱ مراحل توسعه جغرافیا
۱۳	شکل ۱-۲ تأثیر جغرافیا بر حوزه‌های مختلف
۷۲	شکل ۳-۱ نقشه جهان بر روی عاج
۷۳	شکل ۳-۲ نقشه غار لاسکو
۷۴	شکل ۳-۳ نقشه غار آبونتز لامیزول
۷۵	شکل ۳-۴ نقشه بابلین
۷۵	شکل ۳-۵ نقشه پایروسی تورین
۷۷	شکل ۳-۶ نقشه آناکسیماندر
۷۸	شکل ۳-۷ نقشه هکاته
۷۸	شکل ۳-۸ نقشه هرودوت
۷۹	شکل ۳-۹ نقشه اراتوستن
۸۰	شکل ۳-۱۰ نقشه استرابون
۸۱	شکل ۳-۱۱ نقشه جهانی بطلمیوس
۸۷	شکل ۳-۱۲ نمونه اقالیم هفت گانه از کتاب <i>مجمّل التواریخ و القصص</i>
۹۰	شکل ۳-۱۳ نقشه ابن خردادبه
۹۰	شکل ۳-۱۴ نقشه اصطخری
۹۱	شکل ۳-۱۵ نقشه ابن حوقل
۹۳	شکل ۳-۱۶ چهارسو و تقسیمات سیاسی ایران از ابوریحان بیرونی
۹۵	شکل ۳-۱۷ نقشه وینلند
۹۶	شکل ۳-۱۸ نقشه ادرسی
۹۷	شکل ۳-۱۹ نقشه هرورد

صفحه	عنوان
۱۰۱	شکل ۳-۲۰ شبکه سیستم مختصات UTM
۱۰۸	شکل ۴-۱ انعکاس از سطوح صیقلی و ناهموار
۱۱۹	شکل ۴-۲ نقشه شاخص وضعیت دمایی و وضعیت گیاهی شهرستان داراب، ۱۳۹۹
۱۲۰	شکل ۴-۳ نقشه شاخص وضعیت دمایی شهرستان داراب، ۱۳۹۸-۱۳۷۹
۱۲۱	شکل ۴-۴ نقشه شاخص وضعیت گیاهی شهرستان داراب، ۱۳۹۸-۱۳۷۹
۱۲۴	شکل ۴-۵ انواع مدارهای ماهواره‌ای خورشیدآهنگ (تصویر بالا) و زمین آهنگ (تصویر پایین)
۱۴۶	شکل ۵-۱ عرض جغرافیایی
۱۴۷	شکل ۵-۲ طول جغرافیایی
۱۴۸	شکل ۵-۳ مختصات یا شبکه جغرافیایی
۱۴۹	شکل ۵-۴ شکل زمین و شکل بیضوی آن
۱۵۱	شکل ۵-۵ سیستم تصویر مستوی
۱۵۱	شکل ۵-۶ سیستم تصویر مخروطی
۱۵۲	شکل ۵-۷ سیستم تصویر استوانه‌ای
۱۵۷	شکل ۵-۸ مقیاس خطی
۱۵۹	شکل ۵-۹ جهت‌های اصلی و فرعی و طرز بیان آنها
۱۶۲	شکل ۵-۱۰ نقشه کاربری اراضی شهر تهران
۱۶۳	شکل ۵-۱۱ نقشه ناهمواری کشور

پیشگفتار

جغرافیای تاریخی به مثابه یکی از رشته‌های جغرافیای انسانی در ابعاد جهانی، ملی و محلی همواره مورد توجه صاحب‌نظران بوده است؛ به طوری که جغرافی دانان در گذشته مورخ نیز بوده‌اند. امروز نیز جغرافیای تاریخی به دلیل مطالعه روابط سه بُعد مکان، انسان و زمان به منظور بازسازی چشم‌اندازهای گذشته و پیش‌بینی وضعیت آینده مورد توجه رشته‌های جغرافیا و تاریخ است و از این‌رو دروسی به این موضوع اختصاص دارد و حتی رشته‌ای به نام آن ایجاد شده است.

درک و فهم صحیح تأثیرات و پیامدهای فضایی بر تحولات تاریخی و دلایل رونق و شکوفایی یا زوال و اضمحلال جوامع و حکومت‌ها، رشد یا کاهش جمعیت، نابودی یا رونق تمدن‌ها و حکومت‌ها، تغییر در شیوه تغذیه، نوع و سطح فناوری، نوع و سبک زندگی و غیره با دو منبع عمده امکان‌پذیر است: یکی آثار و بقایای باستان‌شناسی و دیگری منابع نوشتاری شامل کتب جغرافیای عمومی، سفرنامه‌ها و فرهنگ‌نامه‌های جغرافیایی. در کتاب حاضر برای درک و فهم عوامل جغرافیایی در رخداد‌های تاریخی از منابع نوشتاری بهره برده شده است.

مطالعه روابط سه بُعد مکان، انسان و زمان به منظور بازسازی چشم‌اندازهای گذشته و پیش‌بینی وضعیت آینده در جغرافیای تاریخی نشان می‌دهد که اولاً جغرافیای تاریخی علم زمان - فضا است و ثانیاً تقدمی بین فضا و زمان وجود ندارد، ولی بین آن‌ها درهم تنیدگی وجود دارد. شیوه‌های مطالعاتی روابط مکان، انسان و زمان کمی و کیفی است و ابزارهای مطالعاتی شامل منابع کتابخانه‌ای، مصاحبه، مشاهده، نقشه، تصاویر، عکس‌های هوایی، تصاویر ماهواره‌ای، GIS و غیره است.

یکی از ابزارهای مطالعاتی در این رشته نقشه است که پیشینه آن به انسان‌های اولیه می‌رسد. انسان در آغاز برای حفظ بقا و انتقال اطلاعات خود از محیط اطرافش اقدام به کشیدن تصاویری روی عاج و سنگ کرد. به تدریج تحت تأثیر پیشرفت علم و ابزار آلات ترسیم نقشه، عوامل نظامی، تجارت خشکی و دریایی و دریانوردی روی دریای مدیترانه، که شناخت بهتری را از محیط مسکون شناخته‌شده به دست می‌داد، نقشه‌کشی پیشرفت کرد. فن نقشه‌برداری و نقشه‌کشی در گذر زمان راه تکاملی خود را طی کرده است؛ در نتیجه امروزه با استفاده از علوم و فنون علمی، موقعیت مکان‌ها روی نقشه‌ها واقعی‌تر نشان داده می‌شوند.

همچنین با بهره‌گیری از سنجش از دور - یعنی عکس هوایی، تصاویر ماهواره‌ای و ابزارهای شناسایی مکان‌ها - می‌توان به شناخت دقیق‌تری از منابع قابل بهره‌برداری از طبیعت، شناخت وضع موجود امکانات و خدمات در سطح شهر و روستا و چگونگی توزیع بهینه آن‌ها با توجه به نیازهای جامعه هدف و امکان و تسهیل ارتباطات مخابراتی دست یافت؛ موضوعی که در گذشته امکان تحقق آن به صورت فعلی میسر نبود. از این‌رو هوافضا در زندگی مردم کاربردی شده است و کشورها تلاش می‌کنند به جای اجاره ماهواره‌ها مستقلاً ماهواره داشته باشند تا بتوانند نیازهای خود را تأمین و آن‌ها را مدیریت کنند.

درباره جغرافیای تاریخی منابع متعددی اعم از کتاب، مقاله و رساله تدوین شده است، اما تاکنون منبعی که مطابق با سرفصل‌های مصوب برای دانشجویان رشته تاریخ نگاشته شده باشد، به رشته تحریر درنیامده است. از این‌رو کوشیده‌ام کتاب حاضر به نحوی تألیف شود که ضمن پوشش سرفصل مصوب وزارت علوم و شورای تحول، یعنی سرفصل درس «کلیات جغرافیای تاریخی و مهارت نقشه‌خوانی در تاریخ» برای مقطع کارشناسی، تا حدی کمبود منبع درسی مربوط را برطرف نماید.

با توجه به سرفصل محور بودن کتاب حاضر، مطالب آن در دو بخش و پنج فصل تدوین شده است، یک بخش در شناخت جغرافیای تاریخی و بخش دیگر، آشنایی با نقشه و نقشه‌خوانی به مثابه مهم‌ترین ابزار مطالعات جغرافیایی که در مطالعات تاریخی نیز کاربرد فراوانی دارد. بخش اول شامل فصل‌های اول و دوم درباره علم جغرافیا و جغرافیای تاریخی از لحاظ سیر تحولات و مکاتب حاکم بر آن است. بخش دوم در دو فصل سیر تحول نقشه‌های جغرافیایی، از ابتدا که انسان در نخستین اقدام شروع به رسم موضوعات مورد علاقه خود بر روی عاج کرد تا به کارگیری ابزارهای دقیق‌تری برای ترسیم نقشه مانند عکس هوایی، تصاویر ماهواره‌ای به مثابه ابزارهای مکان‌یابی که به‌عنوان سنجش از دور شناخته می‌شوند، به طور کامل شرح داده شده است. فصل پنجم نیز به شیوه نقشه‌نگاری و نقشه‌خوانی اختصاص دارد. شایان ذکر است که دانشجویان مقطع کارشناسی رشته جغرافیا برای درس جغرافیای تاریخی نیز می‌توانند از بخش اول این کتاب بهره‌مند شوند.

لازم می‌دانم از سرکار خانم افسانه علیزاده که صفحه‌آرایی اولیه کتاب حاضر را به بهترین شکل ممکن انجام داده‌اند، تشکر و قدردانی کنم.

دکتر پروانه شاه‌حسینی

دانشیار پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت»